

שלושה שאכלו פרק שביעי ברכות

כז א מ"י כ"ב מהלכות
ברכות הלכה ט סמנ
עסק ס טושי"ע א"ח כ"י
קטע טע"ק ז טושי"ע י"ד
סמנ טע"ק טושי"ע א'
כח ב מ"י טע"ק טושי"ע א'
טושי"ע א"ח כ"י קטע
טע"ק א וטע"ק ב טע"ק ב'
כט ג מ"י ט"ו מהל'
ברכות הל' א סמנ טע"ק
ד מ"י קטע טע"ק ו'
א"ח סמנ קטע טע"ק
ב'
לא ה מ"י טע"ק טושי"ע א'
סמנ טע"ק טושי"ע א'
מ"י קטע טע"ק ו'
ב' מ"י טע"ק טושי"ע א'
מ"י קטע טע"ק ו'
הנה"ל:

רב נחמיה גאון

שאני פרסאי דבמחנה
מחנה דהוי מבין
זה את זה בריבוייהו של
זה ומבין כל אחד מן מה
שחבירו אמר ובפיק
דמסכת חגיגה (דף ה' ר'
ה'ישע בן חנה היה קאי
בי קיסר אחי ליה ההוא
מאן עמא דאחריתיהו
מאריה לאפיה מיעיהו
אחיה ליה דין נטויה
עליה אמר ליה ליה ליה
הוישע בן חנה מאי אחיה
לך עמא דאחריתיהו
מאריה לאפיה מיעיהו ומאי
אחיה ליה דין נטויה
עליה אמר ליה ליה ליה
דאחריתיהו מאריה לאפיה
מיעיהו ומאי אחיה לך לא
דיענא אחיה נבא דלא
דיע מאי מוהו ליה במחנה
יחיב [בסי] אחא חזון
קמה מלכא וקטלה:

והטוב והמטיב. וא"ת ואמאי פומתה צברוך והלא סמוכה
למזכרתה היא ויש לומר דנתקנה צפני עלמה (היא)
בצביל הרוגי ביתר ווא"ת אמאי אינה פומתה צברוך וי"ל משום
דקצרה היא רק שתקנו לאחר כך שלם מלכות ושלם גמולות ושלם
הטעות ועלמין אמה של צרכה

ההפסדה הוא מן הצרכה העלויה ו'
ולכן הוא נכתב גדול צמימה
הראשונים היו רגילין לעמוד כל
הקהל ולומר בקול רם נאמן אמה
וכו' כשהיה המינוק מגיע שם:
להיכן הוא חזור. פירש רש"י

דקאי לאחד דפסיק
לשים וממזין לאחריהם עד הן והיכן
חזר לאחר סעודתו רצון אמרי

למקום שפסק והלכתא למקום שפסק
ותימה דא"כ היכי הלכתא למקום
שפסק אחרי שאכל אחר כך פשיטא
דיחזור אפילו להן דהא הן דאורייתא
ע"כ רצין לומר דקאי אהא דאמרין
לעיל דהמנבך אומר נבך שאלנו
משלו והמסובין עוים צרוך שאלנו
משלו ונעטו חיינו להיכן הוא חזר
המנבך לאחר שיעט המסובין חזר
לראש שהמנבך חזר ואומר נבך
שאלנו משלו ונעטו חיינו ורצין
אמרי למקום שפסק שאומר צרוך
שאלנו משלו וכן הלכתא והר"מ
מאייצ"ר פירש דקאי אשלישה שאכלו
ולא אחד מהם ולשוק קוראים לו
וממזים עליו ועל גמ' הכי פירוש
עד היכן מקום זימון שצריך להו לאותו
אחד דקרו ליה ועני עד נבך ומכאן
ואילן יך לדרכו ואינם צריכים
לאחריהם עוד לזיכורו והכא צע
לאותו מן השוק להיכן הוא חזר
למקום שפסק דהיינו למר מהן
ואילן ולמר מנבך והשמה מיהא דלא
קשה מהן שהרי לא ספר צינתיים:
מך וזמרא איקל"ע צ"ב רב אשי
איתרע ביה מילתא. וכוותיה

קיימא לן והכי מצרכין צא"י אמ"ה
האל הטוב והמטיב אל אמת דין
אמת שופט צדק ולוקח במשפט
ושלטי צמטעו ואלמנו צעדי ועמו
ובכל אמתו חייבין להודות לו ולצרכו
גודר פלכות צישראל הוא יגדור פרעה
ואת מעלנו ומעל האל שצחוקנו
לחיים ולשלום הרחמן הוא ימלוך
עלינו לעולם ועד וגו' ופירש צה"ג
דאין לומר צמטעו דקיימא לן צפ'
צמה צמה יולאה (דף נה:) דיש
מיסה בלא חטא ויש יסורין בלא עון
ומיהו צק אין למחוק: **בזמן** שהן
שתי מטות גדול' מסב בראש שני
ל' צמטעו הימנו. דהיינו כלפי ראשו
שמסב על המטה דרך שמאל ולמטה
מקרי דרך מרגלותיו דהיינו מימינו
ובזה מדקדק רב ששם דאס כן צע'
גדול למרועי כפשוטיה כשמדבר עם
השני כיון שהשני למעלה הימנו ולקמן
צמתימא גרס גדול מסב צראש השני
למטה הימנו וזהו כלפי מרגלותיו

והוא מימינו ולא לא מתחין ויחיב כי צע'
אין מבדירין וכו'. וא"ת הא אמרין בשבת צפ'
צמה צמה (דף נה:) לוי ורב הונא צר חייא
הו קא אולי צאורחא קדמה חמריה
דרב הונא צמרחא דלוי צע' רב הונא
לאפוקי מדעתיה דלוי כו' אלמא
מכבדים צדריים וי"ל שצ"ל לדרך
כאחד מנבדין צדריים אבל אס כל
אחד יך לדרכו ופגשו זה צה ואירע
להם דרך למקום אחד אין מכבדים:
אין

ויש מהן חותם ויא פותח. כגון צרכה
הסמוכה למזכרתה שהרי כבר
פמח צרכה לראשונה וצרכה אחרונה
שצרכימח שמת אמת ויצי אמת
ואמונה שאע"פ שק"ש מפסיק צינתיים
לצרכות דלפניה סמוכה והוא
לה סמוכה למזכרתה: השוב והמטיב
ובו' ללא סמוכה למזכרתה

היא שאינה מזכרת המזון אלא על
קצרות הרוגי צימר תקנוה: שהרי
שקרים אותה בבית האב"ה. אליבא
דר"ע: דהיכן הוא חזור. מי שנצטרך
לזימון ואמרו לעיל אליבא דרב ששם
צרכה זימון עד שיגמור המנבך
מפסיק אפילו עד שיגמור המנבך
צרכה הן וחזר זה שהפסיק לשנים

וגמר סעודתו להיכן הוא חזר לנבך
לאחר שיגמור סעודתו: חזור צראש.

למחלה הן שהרי נמטיב צימון
צמתימא הוקצע צג': צמקום שפסק.
לצרכה הארך כשאר ימיו: ד"ג אף
על גב דרצין אמת פסארי צברי
סעודה צקאי מימינו: בזמן שהן
שתי מטות. רגילין היו לאכול הצרכה
על גב השמאלית מוטע ורגילו לארך
איש איש על מטה אחת: בזמן שהן
שנים גדול' מסב בראש. לומר מסב
מחלה על מטתו: ושני ל' צמטעו
דימנו. מטת השני ל' מרגלותיו
של גדול: ובזמן שהן שישוה גדול' מסב
באמצע שני ל' צמטעו הימנו שישישו
ל' צמטעו הימנו. ל' מרגלותיו:
רב ששם לרש גלותא: ובי
ביע אשתעויה פתרין תרוצי ויתבי.
ואס ר'ה הגדול לדבר עס שני לו
רצין הוא לוקח עלמו ממסכתו ליטע
זקוף דכל זמן שהוא מוטע אינו יכול
לדבר עמו לפי שהשני לו אחורי ראשו
של גדול הוא ופני הגדול מסובין ל'ד
אחר וטוב לו שיצב שני לו למטה
הימנו וישמע דבריו כשהוא מוטע:
במהו. מרגליים צידיהם וצאצעותיה'
צמתיים: מים ראשונים מדיהין
מתחילין. רב ששם קאי' לרש גלותא
מדיהין מתחילין פרכיים מים
ראשונים: דאיתר מיתו תבא קמיה.
שלמן שני מציין מיד לפיו ואוכל
ולפני כל אחד ואחד היו מציין שלמן
קטן: דא מפלגי תבא. מקמי גדול
עד דמשו כולה וצמד שהוא אוכל
האחרים וטולין מים אחרונים: שני
ל' צמטעו הימנו. שאס הוצרך גדול
לספר עמו לא יחא רצין לוקח:
ובזמן שהם ג' שני ל' צמטעו הימנו.
ואס צא לספר מספר עם השלישי לו
ואס צא לספר עם השני לו טוב הוא
שיקוף ולא ישפיל את השני לו לפני
קטן ממנו שיהא הוא למטה וקטן ממנו
למעלה הימנו: מתחילין מן הגדול.
ולאלתר מעילי תבא קמיה: ובזמן
שהם פאה. לאו דוקא דה"ה עשרה
ולל יזמר מ'ה' שגנאי הוא שילקין
השלמן מלפני הגדול כשיטול דיו
וימזין עס יושב וצטל עד שיטעלו כלם
לפיכך כשהם יזמר מתמשה מתחילין מן
הקטן היושב צסוף ואין מסלקין שלמן

מלפני הגדול עד שיגיע המים למטה
הגדול. וטולין שלמן מלפניו: צמקום
שבים אחרונים חזריים. כשמגיעים
למטה אס נעל הגדול הוא מנבך ואס
לוא לאחר לטול קודם לו הוא מנבך:
הגושף דיו באחרונה תחלה. אוחו
שטעל צמתימא חמשה אחרונים קורא
תחלה צמרוה: אין מבדירין. לומר
היה אמה קודם: דא בדרביים. הולכי
לרבים לומר לגדול הימנו לך לפני:
ולא

מלפני הגדול עד שיגיע המים למטה
הגדול. וטולין שלמן מלפניו: צמקום
שבים אחרונים חזריים. כשמגיעים
למטה אס נעל הגדול הוא מנבך ואס
לוא לאחר לטול קודם לו הוא מנבך:
הגושף דיו באחרונה תחלה. אוחו
שטעל צמתימא חמשה אחרונים קורא
תחלה צמרוה: אין מבדירין. לומר
היה אמה קודם: דא בדרביים. הולכי
לרבים לומר לגדול הימנו לך לפני:
ולא

[מס' שמות טוף ט"ד
ט"ט]. (א) שם. (ג) [מרטס
של כספים וצמתימא כשלתם
וצמתימא ועי' עברין עך
מירין]. (ד) תוספתא פ"ה.
(ה) לעיל מג. פ"ט.
(ו) [מבטימא לקמן מח].
(ז) [יזמר ציבור תמל' צמי].
פסחים קד: ד"ה טו].
(ח) [ע"י כ"ש"ל ועי' מבטימא
פ"י קטן ט"ק י"א דל"ל
סעוד].

גיליון הש"ס

תוס' ד"ה דהיכן וכו'.
ולמר מנבך צ"ל מן טעה
לך [בש"ס]:

ליקוטי רש"י

ויש מהן שחותם.
ואינו פומת כגון צרכה
הסמוכה למזכרתה שהרי
פומתה צברוך. והשוב
שפסחה צברוך. והשוב
המטיב. צרכה המזון
ל' צמטעו למטה למזכרתה
שפסיק אפילו צרכה המזון
אפסיק פומת כה צברוך
משום צרכה צמתימא
איתמן משום הרוגי צימר
עימטו לקטוה הטוב שלם
הקרימו והמטיב שמת
לקטוה אל אלו מאריין
נה קאח כדי לומר זה שלם
מלכותו כדמפרש צברוך
עלשה שאכלו (ברכות
מג). הלכך טעם מהל'
הודעה היא צרכה
הסמוכה וצרכה המזון
ולא צמתימא חזריים
פסחים קד: דהגושף דיו
באחרונה תחלה.
צמתימא אחרונים הוא ממזין
לצמתימא חזריים. רבי חייא
ל' רב. דקא פרתה. שמה
ר'ה יד מלכותו או
שמה הארמי בלתי
יזמר מלפני (לשיל מג). בר
פסחים. גן גדולים ושבה
ג: כס. לט של תמל'
חלס (יזר טו). שיון
בברכת מונא קאטר
דף. כלן מן לך רשות
לנבך צרכה המזון שטעל
דיו תמלה הוא מנבך
[לשיל טו].

וְהַטּוֹב וְהַמְטִיב – AND SOME OF THESE CONCLUDE WITH “BLESSED are You, Hashem, etc.” – BUT DO NOT BEGIN WITH “BLESSED are You, Hashem, etc.”^[1] וְהַטּוֹב וְהַמְטִיב – AND the *HATOV VEHaMEITIV* blessing BEGINS WITH “BLESSED are You, Hashem, etc.” BUT DOES NOT CONCLUDE WITH “BLESSED are You, Hashem, etc.”^[2] Now, if *HaTov VeHaMeitiv* would be part of the Biblical series of *Bircas HaMazon* blessings, it would not begin with the clause *Blessed are You, Hashem, etc.* מפְּלֵל דְּבִרְכָה בְּפָנֵי עֲצָמָה הִיא – Since it does begin with this clause, this implies that it is an independent blessing that was instituted by the Rabbis, rather than part of the Biblical series.^[3]

The Gemara cites yet another proof that *HaTov VeHaMeitiv* is of Rabbinic origin:

וְאָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק – And Rav Nachman bar Yitzchak said: תִּדַע דְּהַטּוֹב וְהַמְטִיב לֹא דְאִירוּיָתָא – You may know it to be true that the *HaTov VeHaMeitiv* blessing is not of Biblical origin, שֶׁהָרִי עֵיקְרִין אוֹתָהּ בְּבֵית הָאֲבָל – for according to the opinion of R' Akiva that I will cite, it is deleted in the house of mourning. אֵם הָאֲמַרְיָא – As it was taught in a Baraisa: מָה הֵם אוֹמְרִים בְּבֵית הָאֲבָל – WHAT DO THEY SAY as the fourth blessing of *Bircas HaMazon* IN THE HOUSE OF MOURNING? בְּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמְטִיב – They say “BLESSED are You, Hashem . . . WHO IS GOOD AND WHO CONFERS GOOD.”^[4] רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר – R' AKIVA SAYS: בְּרוּךְ דֵּיין – They say “BLESSED are You, Hashem . . . THE TRUE JUDGE.”^[5]

The Gemara questions the opinion of the Tanna Kamma: הַטּוֹב וְהַמְטִיב אֵין דֵּיין אָמַת לֹא – Can it be that *HaTov VeHaMeitiv* (“Who is good and Who confers good”) is indeed recited, but “The

True Judge” is not recited?^[6]

The Gemara answers:

אֶלָּא אֵימָא אַף הַטּוֹב וְהַמְטִיב – Rather, say that the Tanna Kamma means to say that a mourner also recites *HaTov VeHaMeitiv*, in addition to reciting *The True Judge*.^[7]

A related incident is cited:

מַר זוּטְרָא אֵיקְלַע לְבֵי רַב אַשִּׁי – Mar Zutra was once visiting the house of Rav Ashi – אֵיתְרַע בֵּיהּ מִלְתָּא – when an unfortunate event happened to [Rav Ashi], i.e. one of his relatives died and he was in mourning. פְּתַח וּבְרִיךְ – He began and recited the following blessing in place of the standard fourth blessing of *Bircas HaMazon*: הַטּוֹב וְהַמְטִיב – “Blessed are You, Hashem . . . Who is good and Who confers good,^[8] אֵל אָמַת – the True God, דֵּיין אָמַת – the True Judge, שׁוֹפֵט בְּצֶדֶק – Who judges with righteousness, לּוֹקַח בְּמִשְׁפָּט – Who takes away with justice and Who rules His world, doing with it as He chooses; בִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט – for all His ways are just, שֶׁהַכֹּל שְׁלוֹ – since all is His, וְאֲנַחְנוּ עַמּוֹ וְעַבְדָּיו – and we are His nation and His servants; וּבְכָל אֲנַחְנוּ חַיִּיבִים לְהוֹדוֹת – and in all situations we are obligated to thank Him and bless Him. גּוֹדֵר פְּרִצוֹת בְּיִשְׂרָאֵל – He Who mends the breaches within Israel הוּא יְגַדֵּר אֶת הַפְּרִצָה הַזֹּאת – should mend this breach within Israel to life.”^[9]

The Gemara returns to the subject of *zimun*:

אִם הִיכָן הוּא חוֹזֵר – If one interrupted his meal to join two others in *zimun*, to where in *Bircas HaMazon* does he return when he completes his own meal?^[10] רַב וְכִיר מִשְׁמִיָּה דְאֲבֵי אָמַר – Rav

NOTES

1. This refers to a blessing which follows another blessing in a series and to the blessing that follows the *Shema*. The reason a blessing that follows another blessing does not require the opening clause of *Blessed are You, Hashem*, is that the recitation of this clause at the beginning of the first blessing suffices for all the blessings that follow (*Rashi*; cf. *Rabbeinu Tam* cited by *Tos. HaRosh*, who maintains that the concluding *Blessed are You, Hashem*, of the first blessing serves as the opening clause for the following blessing). The blessing that follows the *Shema* (*Emes VeYatziv* in the morning and *Emes VeEmunah* in the evening) is part of the series of *Shema* blessings and is thus classified as a blessing which follows another blessing. Although this blessing is directly preceded by the recitation of the *Shema*, it is a continuation of the series of blessings that precede the recitation of *Shema* (*Rashi*). [The Baraisa specifically mentions the blessing that follows the *Shema* in order to teach that the recitation of *Shema* does not constitute an interruption of the series (*Ritva*; cf. *Rashba* כל הברכות and above, 11a ר"ה אחת).]

2. [We have interpreted this last statement as part of the Baraisa, because that is how it is cited in *Pesachim* 104b (see *Rashi* and *Rashbam* there). However, *Ritva* and *Beurei HaGra* understand this statement as the Gemara's own comment, which introduces its proof that the *HaTov VeHaMeitiv* blessing is not of Biblical origin. *Beurei HaGra* emends the text in *Pesachim* to conform with this explanation.]

3. When the Jews massacred in Bethar were brought to burial after a considerable delay (see 48b note 4), the Rabbis instituted this blessing to thank God for His kindness (*Rashi*).

Tosafos ask: Why does *HaTov VeHameitiv* only open with the clause *Blessed are You, Hashem*, and not conclude with this clause as well? One answer given is that this blessing is a single, uninterrupted declaration of praise to Hashem. Thus, it is similar to the blessings on foods and mitzvos, which also contain only a single declaration of praise. In this type of blessing, the statement, *Blessed are You, Hashem, our God*, serves as both the opening and the concluding clause (see *Rashi* to 49a מלכות אינה צריכה מלכות and *Tosafos* to *Pesachim* 104b ר"ה (הטוב והמטיב). Cf. *Tosafos* here והטוב והמטיב, *Rashba*, *Ritva*).

4. This is the text of the standard *HaTov VeHaMeitiv* blessing. However, as we shall see shortly, it is modified in a mourner's house by the addition of a clause.

5. The Mishnah states below, 54a, that upon hearing good tidings one recites the blessing: *Blessed are You, Hashem . . . HaTov VeHaMeitiv* (Who is good and Who confers good). On the other hand, upon hearing bad tidings one recites the blessing: *Blessed are You, Hashem . . . Dayan HaEmes* (The True Judge), as an acceptance of God's judgment. R' Akiva is of the opinion that in a mourner's house the blessing of *The True Judge* replaces the blessing of *HaTov VeHaMeitiv* in *Bircas HaMazon*. This could not be done if *HaTov VeHaMeitiv* was required Biblically.

6. [Why, it is certainly appropriate that the blessing of *The True Judge* be recited in a mourner's house!]

7. [Thus, according to R' Akiva, the blessing of *The True Judge* replaces the blessing of *HaTov VeHaMeitiv*, whereas according to the Tanna Kamma, the blessing of *The True Judge* is incorporated into the *HaTov VeHaMeitiv* blessing.]

Although the halachah does not follow R' Akiva in this matter, Rav Nachman bar Yitzchak cites his opinion as proof that *HaTov VeHameitiv* is not of Biblical origin. For the Tanna Kamma disagrees with R' Akiva only regarding the proper practice for a mourner's house, but does not dispute R' Akiva's premise that the *HaTov VeHaMeitiv* blessing is of Rabbinic origin (see *Rashba*).

8. He recited the standard text of the fourth blessing, beginning with הַטּוֹב וְהַמְטִיב until the words אֵל אָמַת דֵּיין אָמַת וְכִיר, at which point he inserted אֵל אָמַת דֵּיין אָמַת וְכִיר, the *True God, the True Judge*, etc. (See *Shulchan Aruch*, *Orach Chaim* 189:2 and *Yoreh Deah* 379:1; cf. *Bach*, *Orach Chaim* *ibid.* and *Shach*, *Yoreh Deah* 379:1 who include the words הוּא הַטּוֹב הוּא הַמְטִיב הוּא יְשִׁיב לָנוּ prior to the words אֵל אָמַת דֵּיין אָמַת וְכִיר. See also *Mishnah Berurah* 189:7.) Thus, he incorporated the blessing of *The True Judge* into the *HaTov VeHaMeitiv* blessing, in accordance with the Tanna Kamma's ruling above.

9. According to *Shach*, *Yoreh Deah* 379:2, at this point the blessing continues with the standard text of the fourth blessing: הוּא הַטּוֹב הוּא הַמְטִיב הוּא יְשִׁיב לָנוּ. See *Tosafos* מר ווטרא and *Mishnah Berurah* *ibid.*

10. I.e. from where does he commence his own recitation of *Bircas HaMazon*? Rav Sheishess stated above (46a) that the *zimun* procedure extends until the end of the *HaZan* blessing, and one who interrupts his meal to join in *zimun* with two others must listen to the recitation of *HaZan* before continuing his meal. The Gemara now inquires: At what

Zevid said in the name of Abaye: חוּר לְרֵאשׁ – He returns to the beginning of *Bircas HaMazon*.^[11] וְרִבְּנָן אֲמַרֵי – But the Rabbis say: לְמִקוּם שֶׁפָּסַק – He returns to the place where he left off.^[12]

The Gemara concludes:
וְהִלְכְתָא לְמִקוּם שֶׁפָּסַק – And the halachah is that he returns to the place where he left off.

The Gemara relates a discussion between Rav Sheishess and the *Reish Galusa* regarding proper dinner etiquette:

אָמַר לִיה רֵישׁ גְּלוּתָא לָרַב שֶׁשַׁת – The *Reish Galusa* said to Rav Sheishess: אַף עַל גַּב דְּרַבְּנָן קְשִׁישֵׁי אַתוּן – Although you are elderly Rabbis, פְּרָסְאֵי בְּצַרְבֵי סְעוּדָה בְּקִיָּאֵי מִיּוֹנִיכוּ – the Persians are more proficient than you in dinner etiquette.

The *Reish Galusa* proceeds to relate the procedure followed by the Persians:

בְּזִמְן שְׁתֵּי מְטוּת – When there are two couches to be occupied, i.e. when only two people are eating together,^[13] גְּדוּל מְסַב בְּרֵאשׁ – the more prominent person reclines on his couch first וְשֵׁנִי – and the second to him in prominence reclines on the couch above him.^[14] וּבְזִמְן שְׁתֵּי מְטוּת – And when there are three couches to be occupied, גְּדוּל מְסַב בְּאֶמְצַע – the most prominent one reclines in the middle, שְׁנֵי לֹו לְמַעְלָה הֵימְנוּ – the second to him in prominence, on the couch above him, וְשֵׁנִי לֹו לְמַטָּה הֵימְנוּ – and the third to him in prominence, on the couch below him.^[15]

Rav Sheishess criticizes this practice:
אָמַר לִיה – He said to [the *Reish Galusa*]: וְכִי בְּעֵי אֲשַׁתְּעוּי – But is it fitting that when [the most prominent one] wants to speak with [the second in prominence], who is positioned beyond his head, מְתַרִיץ תְּרוּצֵי וְיֵהִיב וּמִשְׁתַּעֵי בְּהֵרִיב – he must straighten [up] and sit and then talk with him?^[16] Why, it would be more appropriate for the second in prominence to

recline on the bed below his superior, so that the superior could converse with him without having to sit up!

The *Reish Galusa* replies:
אָמַר לִיה – He said to [Rav Sheishess]: שְׂאֵנֵי פְּרָסְאֵי – The Persians are different; it is not necessary for the superior one to straighten up, דְּמַחֲוֵי לִיה בְּמַחוּג – because [Persians] signal to each other with hand gestures.^[17]

Rav Sheishess inquires about other Persian dinner protocol:
מִיָּם רֵאשׁוּנִים – When they wash their hands with the water that precedes the meal, מֵהֵיכָן מִתְחִילִין – from where in the order of guests do they begin? אָמַר לִיה – [The *Reish Galusa*] replied: מִן הַגְּדוּל – From the most prominent one.

Rav Sheishess questions this practice:
יֹשֵׁב גְּדוּל וְיִשְׁמֹר יָדָיו עַד שְׁנוּטְלִין כּוֹלֵן – Must the most prominent one sit and guard his hands from uncleanness until all [the others] wash?^[18]

The *Reish Galusa* replies:
אָמַר לִיה – He said to [Rav Sheishess]: לְאַלְתֵּר מִיִּתּוֹ תְּבָא קַמֵּיהּ – Immediately after he washes his hands they bring the table before him laden with food, so that he may begin eating.^[19] He does not wait for those of lesser prominence to wash their hands.

Rav Sheishess inquires further:
מִיָּם אַחֲרוֹנִים – When they wash their hands with the water that follows the meal, מֵהֵיכָן מִתְחִילִין – from where in the assemblage do they begin? אָמַר לִיה – [The *Reish Galusa*] replied: מִן הַקָּטָן – From the least prominent.

Rav Sheishess questions this practice as well:
וְגְדוּל יָתִיב וְיָדָיו מְזוּהָמוֹת עַד שְׁנוּטְלִין כּוֹלֵן – Must the most prominent one sit and wait with his hands soiled until they all wash their hands?

The *Reish Galusa* replies:
אָמַר לִיה – He said to [Rav Sheishess]: לֹא מְסַלְקֵי תְּבָא מְקַמֵּיהּ –

NOTES

point does he begin when he eventually finishes the meal and recites *Bircas HaMazon* himself? Does he return to the beginning of *Bircas HaMazon* and recite the *HaZan* blessing, or may he delete this blessing and commence with the Blessing for the Land? (*Rashi*; cf. *Tosafos* and *Rif* cited in note 12).

11. I.e. he must recite the *HaZan* blessing. Although Rav Sheishess holds that one who recites *Bircas HaMazon* without *zimun* normally does not recite the *HaZan* blessing (see 46a note 10), this situation is different. For since the person was originally part of a group of three, he became obligated in *zimun* and must therefore recite the longer version of *Bircas HaMazon* that is designated for *zimun* (*Rashi*). [The fact that he previously listened to the recitation of *HaZan* does not free him from reciting it now, since at that time he was still in the middle of his meal and did not intend to discharge his *Bircas HaMazon* obligation (*Rosh Yosef*).]

12. I.e. to the Blessing for the Land [which is the point where he stopped listening to the leader's recitation of *Bircas HaMazon*]. The Rabbis maintain that by listening to the recitation of *HaZan* at the time of *zimun* he discharged the obligation that devolved upon him by eating in a group of three. And as far as the food that he ate after the *zimun* is concerned, since it was not eaten in a group of three, the standard *Bircas HaMazon* (which according to Rav Sheishess does not include *HaZan*) is sufficient (*Rashi*, as explained by *Rosh Yosef*).

[*Rashi's* explanation of our Gemara conforms only with his opinion above (46a; see note 10 there) that according to Rav Sheishess *HaZan* is not part of the standard *Bircas HaMazon* text. Those Rishonim who maintain that even according to Rav Sheishess *HaZan* is part of the standard *Bircas HaMazon* text (see 46a note 10) cannot explain the Gemara as dealing with a case where one continued eating bread after having listened to the recitation of *HaZan*, for he would then be obligated to recite *HaZan* on account of the bread that he ate after the *zimun*! *Tosafos* (ר"ה להיכן הוא חוזר) therefore cite an explanation that the Gemara is discussing another case mentioned above – the case in which

one had to leave early and the group called out to him to join in *zimun*. As stated above (46a note 10), according to Rav Sheishess he must answer the leader's call and listen to the recitation of *HaZan* before continuing on his way. In this instance, he did not eat anything after joining in *zimun*, and as such is required to recite *Bircas HaMazon* only on account of the food that he ate prior to listening to the recitation of *HaZan*. Rav Zevid holds that he must, nevertheless, repeat *HaZan* when he recites *Bircas HaMazon*. The Rabbis, however, hold that he does not have to repeat *HaZan*, and can commence with the Blessing for the Land, which is the place where he left off.

For a discussion of the halachah in these scenarios, as well as another explanation of this passage according to *Rif*, see *Mishnah Berurah* 200:9 and *Shulchan Aruch Orach Chaim* 192:1.]

13. It was customary during that period to eat formal meals while reclining on the left side with one's feet to the ground. Each person was provided his own couch [which was positioned according to protocol] (*Rashi*).

14. I.e. the one positioned by his head (*Rashi*).

15. I.e. the one positioned by his feet (*Rashi*).

16. For as long as he remains reclined, his head will be facing away from the one reclining on the couch above his head (*Rashi*).

17. [Thus, when the superior one signals with his hand, the second in prominence, who is facing him, will see the signals.]

18. [Once he has washed his hands he cannot get involved in any other activity, so as not to soil them. Since the food is presumably not served until all are ready to eat, the most prominent one is forced to sit and wait while the lesser ones wash their hands.]

19. It was their custom for each person to eat at his own small table. These tables were brought out laden with food and were taken away at the end of the meal (see *Rashi*; see also *Tosafos* above, 42a סלק ר"ה and to *Pesachim* 100b שאין ר"ה).

עד הנמטי מיא לנגביה – They do not remove the table with food from before him until the water reaches him. Thus, he can continue to eat while the others wash their hands, and need not sit idly with soiled hands.

Rav Sheishess now addresses the *Reish Galusa's* critique of the elderly Rabbis:

אָנא מתנייתא דרענא – I know a Baraisa, and it is this Baraisa that guides our dinner etiquette. דתניא – For it was taught in a Baraisa: פיצד סדר – WHAT IS THE PROCEDURE FOR RECLINING for a meal? בּוֹמֵן שְׁתֵּי מְטוֹת – WHEN THERE ARE only TWO COUCHES to be occupied, גְּדוֹל מְסַב בְּרֵאשׁ – THE MORE PROMINENT person RECLINES on his couch FIRST וְשֵׁנִי לוֹ לְמַטָּה הַיְמָנוּ – AND THE SECOND TO HIM in prominence reclines on the couch BELOW HIM.^[20] בּוֹמֵן שְׁתֵּי מְטוֹת – WHEN THERE ARE THREE COUCHES to be occupied, גְּדוֹל מְסַב בְּרֵאשׁ – THE MOST PROMINENT ONE RECLINES FIRST, שֵׁנִי לוֹ לְמַעְלָה הַיְמָנוּ – THE SECOND TO HIM in prominence, on the couch ABOVE HIM, וְשְׁלִישִׁי לוֹ לְמַטָּה הַיְמָנוּ – and THE THIRD TO HIM in prominence, on the couch BELOW HIM.^[21] מִיָּמִין הַרְאוּשׁוֹנִים – When washing the hands with THE WATER THAT PRECEDES the meal, i.e. washing for bread, מִתְחִילִין מִן הַגְּדוֹל – WE BEGIN FROM THE MOST PROMINENT ONE.^[22] מִיָּמִין אַחֲרוֹנִים – When washing the hands with THE WATER THAT FOLLOWS the meal, i.e. *mayim acharonim*, the following rule applies: בּוֹמֵן שְׁתֵּי מְטוֹת – WHEN THERE ARE FIVE people or less, WE BEGIN FROM THE MOST PROMINENT ONE.^[23] וּבּוֹמֵן שְׁתֵּי מְטוֹת – AND WHEN THERE ARE more than five, or even ONE HUNDRED people, מִתְחִילִין מִן הַקָּטָן עַד שְׁמֹנֵי עָשָׂר חֲמִשָּׁה – WE BEGIN FROM

THE LEAST PROMINENT and proceed UNTIL WE REACH THE FIVE most prominent ones,^[24] וְחֹזְרִין וּמִתְחִילִין מִן הַגְּדוֹל – AND WE THEN GO BACK AND BEGIN FROM THE MOST PROMINENT of those five^[25] וְלִמְקוֹם שְׁמֹיִם אַחֲרוֹנִים חֹזְרִין – AND TO THE PLACE WHERE THE WATER THAT FOLLOWS the meal GOES when we reach the final five people, לְשָׁם בְּרֵכָה חוֹזֶרֶת – THERE GOES the honor of reciting THE *Bircas HaMazon* BLESSING.^[26]

The Gemara comments:

מְסִייע ליה לרב – This Baraisa supports the opinion of Rav. דאמר רב אשי בר אשי – For Rav Chiya bar Ashi said in the name of Rav: בל הנוטל ידיו באחרונה תחלה – Whoever washes his hands first at the end of the group's washing, i.e. whoever is the first of the final five to wash, הוא מוּמָן לברכה – is the one designated to recite the *Bircas HaMazon* blessing.

A related incident is cited:

רב ורבי חייא הווי יתבי בסעודתא קמיה דרבי – Rav and R' Chiya were seated at a meal before Rabbi. אמר ליה רבי לרב – and Rabbi said to Rav: קום משי ירך – Rise and wash your hands. חזייה דקא דקא מרתת – [R' Chiya] saw that Rav was apprehensive, thinking that Rabbi was criticizing him. אמר ליה – [R' Chiya] said to him: בר פקתי – Son of noblemen! עיין בברכת מוּמָן – Prepare to recite *Bircas HaMazon* is what [Rabbi] meant to tell you.^[27]

The Gemara cites a related Baraisa:

אין מכבדין – The Rabbis taught in a Baraisa: תנו רבנן – WE DO NOT ACCORD HONOR to a greater person by inviting him to proceed first, לא בררכים – NEITHER when traveling ON ROADS,^[28] ולא בגשרים – NOR when passing OVER BRIDGES,^[29]

NOTES

20. So that when they converse with each other, the more prominent one does not have to get up from his reclining position (*Rashi*). [See 47a note 23 for a discussion of how prominence is judged.]

21. This way, if the most prominent one wishes to converse without rising from his reclining position, he can converse with the third in prominence. And [although there would be some merit in seating the third in prominence above the most prominent, with the second in prominence seated below, as this would enable the most prominent one to converse with the second one without sitting up, the Baraisa's arrangement is still preferable. For] it is more fitting that the most prominent one should have to reposition himself when wishing to converse with the second in prominence, rather than to have the second in prominence positioned below a lesser person (*Rashi*). It would also be inappropriate to position the second in prominence below the first, and the third below him [thus enabling the most prominent one to converse with both of the others while reclining], for the middle position is considered the most honorable (*Lechem Mishneh, Hil. Berachos 7:1; Tzlach*).

22. And his table laden with food is brought out immediately [so that he need not wait while the lesser ones wash their hands] (*Rashi*). [This rule pertains only to a case where each of the participants in the meal will recite the *hamotzi* blessing individually (e.g. at a large banquet, where it is impractical to wait for everyone to wash and listen to the leader's blessing). In a case where one person will recite the *hamotzi* blessing for the entire assemblage, the prominent one will be forced to wait until the others finish washing even if his table is brought before him immediately. Therefore, in such a case, the most prominent one washes last, so that he will not have to wait and guard his hands while the others wash (see *Orach Chaim* 165:2 with *Taz* §3 and *Mishnah Berurah* §5).] See *Rambam, Hil. Berachos 7:1* with *Kesef Mishneh*, for a different explanation of the Baraisa; see also *Tzlach* and *Meromei Sadeh*.

23. This is based on the principle cited below, that the one who will be honored with the recitation of *Bircas HaMazon* is the first to wash with the water that follows the meal (*mayim acharonim*; see Gemara below, 53b). Since this honor is generally bestowed upon the most prominent member of the group (see below, note 26), he is the first to wash with *mayim acharonim*. If *Bircas HaMazon* will be recited by someone other

than most prominent one, that person is the first to wash (see *Rashba* and *Ritva*).

24. The assembled are presumably seated in order of prominence. When we begin from the least prominent and the water is passed up the table, those at the head are the last to wash. Thus, the most prominent one will not have to sit by idly and guard his hands while all the others wash. Rather, he continues eating from his private table while the lesser ones wash. They pass the water up the table until it reaches the five most prominent members of the group (*Rashi*).

25. When all but the five most prominent members of the group have washed, the table is removed from before the most prominent one and he washes his hands, followed by the other four (*Rashi*; see following note).

26. I.e. the first of the final five to wash is the one who recites *Bircas HaMazon*. Ordinarily, this is the most prominent member of the group. If, however, the most prominent one chooses to pass this honor to someone else, it is that person who will be the first among the final five to wash (*Rashi*).

[The Rabbis instituted the practice that the one who recites *Bircas HaMazon* should be the first of the final five to wash his hands with *mayim acharonim*, so as to give him time to prepare the recitation of *Bircas HaMazon* while the other four wash. They estimated that the amount of time it takes for four people to wash their hands suffices for the preparation of the *Bircas HaMazon* recital (*Raavad, Hil. Berachos 7:12, Rashba, Ritva*; cf. *Rambam, Hil. Berachos* loc. cit., *Rabbeinu Yonah*.)]

27. For the one who washes his hands first with *mayim acharonim* is the one who recites *Bircas HaMazon* (see *Rashi* above, 43a).

28. When two people encounter each other on the road, the lesser one does not offer the more prominent one to proceed before him, as this would disrupt pedestrian traffic in the cities and slow down intercity travel on the highways (see *Tosafos* and *Rabbeinu Yonah*). [However, when two travelers set out together, the one of greater stature should be allowed to proceed first (*Tosafos*.)]

29. Due to the dangers associated with being delayed in crossing over a bridge (*Rabbeinu Yonah* and *Meiri*).